

TÜRKİYE TARIMI ÜZERİNE GÖZLEMLER

Metin ÖZUĞURLU

Doç. Dr, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakóltesi

Giriş

Tarımsal yapıları hangi temel toplumsal ilişki karakterize etmektedir? Köylülüğün bu ilişkideki konumu hakkında neler söylenebilir? Belli zaman aralıklarında hararetle tartışmalara da sahne olmuş olan son yüz-küsur yıllık tarım literatürü, bu iki soru temelinde -kuşkusuz kimi fireleri de göze alarak rahatlıkla sınıflandırılabilir. Sınıflandırıcı bu soruları, ana-akım ve eleştirel tarım çalışmalarının her ikisine aynı şekilde yöneltmek mümkündür. Her iki yaklaşım arasındaki temel farklılık, sınıflandırıcı sorulara dayanak teşkil eden problematik/sorunsalla ilgilidir. Eleştirel tarım çalışmaları içi bu problematik, toplumsal devrim stratejileri ve ittifaklar (işçi-köylü ittifakı) sorunu olmuştur. Ana-akım yaklaşımlar bakımından ise iktisadi ve toplumsal kalkınmanın kapitalist düzen içinde gerçekleştirilmesi hususundan söz edilebilir.

Zaman, 21.Yüzyılın ilk çeyreğinin ortalarına doğru akarken, yukarıda vurgulanan sorunsal ve soruların geçerlilikleri sorgulanabilir. Nitekim güncel tarım çalışmalarında ilgi, küresel gıda zincirleri gibi tümüyle yeni-zamanlar olgusuna kaymış bulunmaktadır. Bu koşullarda eleştirel katkının da büyük ölçüde ekolojistlerden geliyor olması anlaşılabilir. Kırsal kalkınma gibi bir sorunsal, ana-akımın gündeminde artık yer almamaktadır. Ana-akım yaklaşım bakımından, bir ucunda bio-enerji diğer ucunda ise açlıkla mücadelenin yer aldığı çeşitlenmiş bir sorunsal yelpazesinden söz edilebilir.

Türkiye tarımı hakkında burada yer verilecek değerlendirmelerin kuramsal dayanakları, başta vurguladığım sorunsal ve sorulardır. Tarımı; toplumsal devrim stratejisi ve kır-kent / işçi-köylü ittifakı probleminin imbiğinden geçirek çalışmanın, nostaljik tat dışında analitik hiçbir değeri olmadığını düşünmek yanıltıcıdır. Yeni-

zaman olgusu olarak tarımsal ürün-gıda zincirine, dolayısıyla da ulus-aşırı şirketlerin stratejilerine odaklanan çalışmaların en belirgin metodolojik zaafı, köylülüğü nesneleştirmiş olmalarıdır. Bu çalışmalarda, köylülük bütünüyle, küresel açık piyasa koşullarını yatırım kararı ve fiyat oyunları ile belirleyen bir avuç “büyük oyuncuya” tabii bir toplumsal kategori olarak ele alınmaktadır. Bunlara göre, tabiiyet ilişkisi altında yaşanan ise köylülüğün hızlı ve kesin tasfiyesidir. Güçlü olgusal dayanaklara sahip bu yaklaşım için şimdilik köylülüğü bu kadar hafife almamak gerektiği söylenebilir.

Şurası açıktır ki, tüm güney yarımkürede olduğu gibi Türkiye’de de tarımsal yapıları karakterini veren temel toplumsal ilişki, sermayenin kırsal alanlara doğrudan nüfuzu/penetrasyonudur. Sermayenin tarımsal yapıları doğrudan nüfuz ediyor olması ile köylülüğün hali pür melalinin ne yöne evrildiği sorusunun yanıtı, izleyen bölümün ana konusunu oluşturacaktır.

Küçük Köylülüğe Sermaye Kapanı¹

Sermayenin doğrudan nüfuzunu sahada irdelemek amacıyla 2008-2009 yılları arasında 10 ayrı ilden amaca dönük olarak seçilmiş 20 köyde yürütülen saha çalışmasının mevcut küçük köylülük tartışmalarıyla ilgili olarak ulaştığı en kritik sonuç şöyle özetlenebilir: Küçük köylülük, geçtiğimiz iki asırdan kalan bir beklenti (köylülüğün tasfiyesi ve temel sınıflar eksenindeki kutuplaşma beklentisi) 21.Yüzyılın öngörülebilir bir süreci boyunca da boş çıkarabilir. Bu beklenti, bilindiği gibi, iç sınıfsal kutuplaşması ivme kazanan bir dönüşüm süreci içinde küçük köylülüğün tasfiye olacağı yönündeydi. Aynı şekilde, köylülüğün alelade bir üretici kategori değil fakat yerleşik uygarlığın özsel bir parçası olduğu, kendine özgü olanak ve yetilerle varlığını her yeni koşulda idame ettireceği

şeklindeki Chayanov'gil köylücü beklenti de boşa çıkabilir. 21.Yüzyıl, benzer bir sürprizi, kendisini çözümlenmekte mahir post-modern tarım çalışmalarına da yapabilir, ucu açık farklılaşma beklentisini, yanıtız bırakabilir.

Küçük köylülük; Türkiye gibi az gelişmiş bir toplumsal formasyonda ve öngörülebilir süreler dahilinde varlığını idame ettirebilecektir. Varlığını idame ettirmek bakımından başvurduğu stratejiler tarihsel belleğine uygun olarak emeğin üretim ve yeniden üretim maliyetlerini alt sınırlarına çekmek ve hane emek rezervini çok yoğun bir şekilde üretim faaliyetine seferber etmek yönündedir. Ne var ki, köylülüğün ayırt edici davranış normu olarak takdim edilen bu stratejinin günümüzdeki gerçekleşme biçimi, geçmişten farklı olarak, küçük köylülüğü piyasa gereklerine ve sermayeye artan ölçüde tabi hale getirmektedir. Bu ise küçük köylülüğün farklılaşmış formlarının da çeşitli düzeylerde emek-sermaye çelişkinin terimlerine açık hale geldiğini, dolayısıyla da köylülüğe post-modern zamanların “patates çuvalı” muamelesi yapılamayacağını gösterir. Özcesi, küçük köylülük, kendi varlığını ancak sermayeye tabiiyetini derinleştirerek sürdürebilmektedir. Bu ilişkiyi “sermaye kapanı” terimi ile kavramsallaştırmak sanırım mümkündür. Öte yandan ‘sermaye kapanı’ terimini yepyeni bir kavramsallaştırma önerisi gibi de görmemek gerekir. Küçük meta üreticisi köylülüğün üretim ve/veya tüketim araçları bakımından sermayenin “yeniden-üretim sıkıştırmasına” tabi olduğu tezi, 1970’lerin tarım tartışmalarında ileri sürülmüştür². “Yeniden-üretim sıkıştırması” kavramı da içerik olarak aynı olguyu (küçük köylülük-sermaye ilişkisi) benzer bir yaklaşımla (sermaye tahakkümünün genişlemesi eğilimi) ele almıştır. “Sermayenin KMÜ Kapanı” terimi, farklı olarak, küçük köylülük bakımından geri çekilecek ya da savunabilecek bir alanın artık kalmadığını ileri sürmektedir. Evet, Türkiye kırsalında sermayenin “Küçük Meta Üretimi” (KMÜ) kapanı kurulmuştur ve hükmünü sürdürmektedir. Kendi içinde küçük köylü emeğini değersizleştirmenin farklı kanallarını barındıran KMÜ kapanı, işçileşme ve yeniden-köylüleşme devirlerine de açıktır.

Söz konusu kapan, içinde yer alanlara kolektif aidiyet empoze etmez; bu nedenledir ki küçük köylüler ancak hane birimleri temelinde kavran-

abilir ve yine ancak hane düzleminde çözümlenebilirler. Bir diğer ifadeyle, küçük köylülüğün farklılaşması hane düzeyinde kategorileştirildiğinde ancak türdeşleştirici dinamikler de kavranabilir hale gelir.

Söz konusu kapandan kurtulma olasılığı en yüksek kategori “köy ayaklı proleterlerdir”. Bunlar “fabrikalarda” çalışan köylülerden ziyade köyde toplumsallaşmış yaşayan “fabrika işçileridir”. Yine de tarım dışı ücretli istihdam olanakları -yaşamakta olduğumuz kriz konjonktörü gibi- daraldığında, yeniden köylüleştirmelerini sağlayacak ayakları hâlâ köydedir. Küçük meta üreticisi köylü hanelerinin geleneksel formundan uzaklaşan ve “yeni KMÜ hanesi” şeklinde adlandırılan haneler, hane emek rezervini tarım dışı istihdam olanaklarına seferber etmesiyle, köy ayaklı proleter hanelere yaklaşırlar. Öte yandan, küçük-orta ölçekte sürdürdüğü tarımsal faaliyetleri için, öncelikle emek ve girdi tasarrufu sağlayacak ürün yelpazesine yönelmeleri, ardından da üretimin belli aşamalarında ücretli emek istihdamına başvurularıyla küçük meta üreticisi kimliklerini korurlar. O halde KMÜ kapanı, bir kapan olmakla birlikte, içinde barındırdığı farklılaşmış küçük köylülük kategorilerinin kendi aralarındaki geçişlere açıktır.

KMÜ kapanının varlığı, aynı zamanda, çokuluslu sermayenin tarımsal alanlara doğrudan nüfuzunun nesnel varlığı anlamına da gelmektedir. Sermaye nüfuzunun nesnel varlığının küçük köylülüğün farklılaşmış haneleri bakımından hangi ölçüde ve ne zaman öznel bir deneyim haline geleceği bir mücadele meselesidir. Chayanov'gil bir köylülük kategorisi aramak artık beyhudedir; hane emeğini tarımsal üretime maksimum düzey ve yoğunlukta sürerken gereksinimlerini de minimize edebilen; ancak her iki eğilimi de, “geçimlik üretim” stratejisi temelinde, meta-dışı alanların inşası şeklinde gerçekleştiren bir köylü kategorisi Anadolu köylerinde mevcut değildir. Bugün meta-dışı alanlar açabilmesi ve o alanlarda, bu zamana kadar olduğu gibi, kendi özerk varlığını ve hane emeğini özgürce kullanabilme yeteneğini yeniden kazanabilmesi, sermaye nüfuzunu geri püskürtecek kolektif bir meydan okumanın organik parçası olmasıyla mümkündür. Bir bakıma, köylülerin geleneksel köylü özelliklerine dönebilmeleri, işçi sınıfı gibi davranabilmelerini gerektirmektedir.

Türkiye’de küçük köylülüğün farklılaşması konusunda ulaşılan kuramsal sonuçlar ışığında, Türkiye tarımının yapısal dönüşümü hakkında da kimi kritik belirlemeler yapılabilir.

Tarımda Yapısal Dönüşüm Dinamikleri

Tarımda yapısal dönüşüm bakımından en dikkat çeken, devlet-küçük köylü ilişkisi kalıbındaki kırılmadır. “Devletin tarımdan elini çektiği” şeklindeki yaygın gözlemlere konu olan bu olgu, devletin köylüyü terk ettiği şeklinde kavranırsa, yanlış sonuçlara ulaşan eksik bir gözlem söz konusu olur. Olguya devlet-piyasa düalitesiyle bakmak yerine, devletin küçük köylü ile Cumhuriyet dönemi boyunca kurduğu ve güçlendirdiği “ittifak” kalıbındaki dönüşüm şeklinde bakmak daha açıklayıcıdır. Bir meslek grubu olarak ele aldığı köylülükle Cumhuriyet devleti, tarıma özgü “korporatist” bir ilişki örüntüsü geliştirmiştir. Finansman, kredi, üretim girdileri ve ürün fiyatını düzenleyen rakipsiz kurumsal mekanizmalar inşa edilmiş; yarı-kamusal nitelikte (büyük) çiftçi örgütlenmesi gerçekleştirilmiş; örgütsel içirme hamlesi, kooperatif ve birliklerle çeşitlendirilerek köylere uzanmış ve tüm bu kanallar, köylüyü bir ağ gibi kuşatmış ve içermiştir.

Devlet, önemli siyasal sonuçları da olan bu korporatist içirme ilişki kalıbını son onlu yıllarda kırmaya ve yerine seçici klientalist ilişki örüntülerini inşa etmeye başlamıştır. Tarımsal üretici olarak değil, kırdan yaşayan nüfus olarak köylüler, devletin çok yönlü ancak küçük çaplı fon aktarımına muhataptır. Bunlar yoksul kır nüfusunu köyde tutan işleviyle Dünya Bankası’nın “sosyal riski azaltma” yardımlarını andırmaktadır. Bunun dışında en belirgin fon aktarım mekanizması, belli bir süre için “doğrudan gelir desteği” adıyla sürmüş, alan araştırmasının gerçekleştiği dönemde ise köylülerin büyük bir dikkatle izledikleri ürün destek primleri rakipsiz kalmıştır. Klientalist ilişki kalıbının korporatist içermeden en belirgin farkı, köylüyü piyasa gereklerine karşı korumadığı gibi, tam tersine, aktardığı küçük çaplı nakit fonla, piyasadan bir tüketici olarak kopmamasını sağlamaktır.

Klientalist ilişki kalıbı muhatap olarak karşına toprak mülkiyetine sahip köylüyü almaktadır. Ürün destek primlerinde kiracılık ilişkisi de devrededir.

Köylü, doğrudan gelir desteği döneminde sahip olduğu arazi miktarını tapusuyla belgelemek suretiyle bu destekten yararlanmıştı. Bu desteğin kırsal arazi ve daha da önemlisi güç sahipleri tarafından nasıl kötüye kullanıldığı hakkında her köyden onlarca öykü dinlemek mümkünse de, bunun koşullarını hazırlayıp kolaylaştırıcısı olanların da aynı köylüler olmadığı açıktır. Ürün teşvik primi de aynı şekilde, yine tarımsal üretim desteği değildir; prime hak kazanacak birim (dönüm) miktardaki nihai ürünün satış belgesini (fatura), arazi tapusuyla birlikte beyan etmek suretiyle hak kazanılan bir destek türüdür. Bu destek türünden haksız yere yararlanma eğiliminin yaygınlığı konusunda genel bir kanı mevcuttur. Doğrudan gelir desteğinden bu anlamda tek farkı, daha ‘organize’ bir işlemi gerektiriyor olmasıdır. Teşvik prim olanaklarından haksız şekilde yararlanma eylemi, ilgili tüm tarafların sessiz onayı ile sürmektedir. Kırsal klientalizm, tarımsal korporatizm gibi sürdürülebilir olanakları güçlü bir ilişki örüntüsü değildir; yaşanan finansal kriz, bu önermenin kısa bir zaman diliminde test edilmesinin de koşullarını yaratmıştır.

Türkiye tarımı, üretici güçlerin gelişmişlik seviyesi ile mevcut tarım arazilerinin mülkiyet yapısı arasında gittikçe derinleşen çelişkiyle sarsılmaktadır. Tarıma açılmamış kamu arazilerinin çeşitli mekanizmalarla el değiştirmesi ile kuşatılan bu çelişki iki yönde basınç uygulamaktadır: Bunlardan ilki, tarım arazilerinin arsalaşması eğilimi; diğeri ise, tarımsal arazilerin toplulaşması eğilimidir. Toprağın sermayeleşmesi ve yeniden-sermayeleşmesi olgusunun veçheleri olarak da görülebilecek bu eğilimlerin belirlenimi altında Türkiye’de köylülüğün Cumhuriyet’in hiçbir döneminde olmadığı ölçüde siyasallaşmakta olduğu da özenle not edilmelidir.

Dipnotlar

1. Yazının bu bölümü büyük ölçüde bu yıl yayımlanan kitabımın sonuç bölümünden alınmıştır. Kitap için bkz. Metin Özügür (2011) Küçük Köylülüğe Sermaye Kapanı: Türkiye’de Tarım Çalışmaları ve Köylülük Üzerine Gözlemler, Ankara: Nota Bene Yayınları, (s. 115-120).
2. Henry Bernstein’in 1970’lerde geliştirdiği “yeniden-üretim sıkıştırması (reproduction squeeze)” tezini bana anımsatan Hocam Profesör Mehmet Ecevit’e yeri gelmişken teşekkür etmek isterim. ●